

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.567

Методологічні засади аналізу соціально-економічної сутності домогосподарств

Городняк І.В.кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри маркетингу

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто домогосподарство як суб'єкт споживання та особливу мікрорівневу господарську систему. Розглянуто різноманітні підходи щодо визначення соціально-економічної сутності домогосподарства. Проаналізовано співвідношення функцій домогосподарства та сім'ї. Окреслено роль домогосподарств в сучасних соціально-економічних умовах.

Ключові слова: домогосподарство, сім'я, методологія, функції домогосподарства, ознаки домогосподарства, соціально-економічні умови.

Gorodnyak I.V. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ ДОМОХОЗЯЙСТВ

В статье рассмотрены домохозяйство как субъект потребления и особую микроуровневую хозяйственную систему. Рассмотрены различные подходы к определению социально-экономической сущности домохозяйства. Проанализировано соотношение функций домохозяйства и семьи. Определены роль домохозяйств в современных социально-экономических условиях.

Ключевые слова: домохозяйство, семья, методология, функции домохозяйства, признаки домохозяйства, социально-экономические условия.

Gorodnyak I.V. METHODOLOGICAL BASES FOR ANALYZING THE SOCIO-ECONOMIC ESSENCE OF HOUSEHOLDS

In the article, the household is considered as a subject of consumption and the special micro level of the economic system. The various approaches to determine the socio-economic essence of households. Analyzed the functions of households and families. Outlined the role of households in the current socio-economic conditions.

Keywords: household, family, methodology, functions of household, signs of household, socio-economic conditions.

Постановка проблеми. Ефективне функціонування сучасного ринку перебуває в прямій залежності від узгодженої взаємодії його суб'єктів, які вступають в різного роду економічні відносини. Ринкова організація економічного життя передбачає співіснування трьох основних інституціональних агентів: держави, бізнесу та домогосподарств. Серед цих суб'єктів досить важливе значення відіграють домогосподарства, адже вони виступають обов'язковим елементом у ринковому кругообігу товарів та ресурсів, а їх споживання є найважливішим показником добробуту населення. Незважаючи на свою важливість, у сучасних умовах домогосподарства є найменш дослідженими суб'єктами економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах економічної та фінансової

науки домогосподарство вивчали К. Бюхер, Г. Беккер, Дж.М. Кейнс, Ф. Кене, Т. Мальтус, Ф. Модільяні, П. Самуельсон, Ж.Б. Сея, І. Фішер, М. Фрідман, Т. Шульц.

Теоретико-методологічні засади аналізу домогосподарств досліджували такі науковці, як О. Барановський, І. Боднар, О. Ватаманюк, Е. Лібанова. Роль домогосподарства в розвитку ринкових відносин вивчали Н. Римашевська, В. Жеребін, А. Романов, Н. Манохіна, А. Олейник та ін.

Проблеми пов'язані з економічною діяльністю домогосподарств, стали об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених-економістів. Зокрема, дослідженню сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки присвячені праці Є. Болотіної, Г. Старостенко, Н. Іванової,

О. Марець, О. Міроненко, М. Муслової та ін. Проблемам формування та активного використання заощаджень домогосподарств присвятили наукові доробки М. Алексеєнко, О. Ватаманюк, З. Васильченко, О. Васюренко, А. Вожжов, О. Дзюблюк, Н. Дорофеева, М. Савлук, Т. Кізима.

Зміни функцій домогосподарств в умовах ринкової трансформації досліджено в працях вітчизняних дослідників І. Бондаря, С. Злупка, І. Крючкової, А. Колота, Е. Лібанової, М. Шаповала, М. Литвак, О. Марець та ін.

Метою даної статті є методологічний аналіз соціально-економічної суті категорії домогосподарство, його ознак і структурно-функціональних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класичні теорії розглядали домогосподарство як споживача благ і послуг, як групу одержувачів доходу і витрати групи. Неокласичний підхід визначив домогосподарство як виробника благ і послуг, а домашня економіка розглядалася як важливий предмет для вивчення економістів. Неокласична економічна теорія проводила відмінність між сферою виробництва, в якій діяли фірми, орієнтовані на отримання прибутку, і сферою споживання, до якої належали домашні господарства, максимізуючи корисність. Раніше економісти розглядали лише фактори на «вході» домашнього господарства: заробітна плата, соціальні трансферти від держави, і на «виході» з нього: людський капітал, праця, споживання, заощадження. Домашні заняття не вважалися працею і пов'язувалися тільки з домашнім простором. Таке вузьке трактування функціональної ролі домогосподарств не враховує їхньої участі як у факторних ринках, так і в господарській діяльності сім'ї. Оскільки, по-перше, важко визначити, де закінчується «дім» і починається активність поза «домом», по-друге, домашня праця зіставляється з формальною і неформальною оплачуваною зайнятістю на ринку праці [1, с. 123, 126].

Кейнсіанська теорія аналізує домогосподарство як постачальника ресурсів і споживача товарів та послуг, а також досліджує його споживчу поведінку. У межах кейнсіанського напрямку сформувалися теорії поведінки домогосподарства як споживача щодо прийняття рішень про пропорції розподілу доходу на споживання й заощадження. Серед них – теорія абсолютного доходу у короткостроковому (Дж. Кейнс) та довгостроковому періоді (С. Кузнєц), теорія життєвого циклу (А.

Андо, Ф. Модільяні), теорія відносного доходу (Д. Дюзенбері), гіпотеза про соціальну природу заощаджень (Н. Калдор), теорія постійного доходу (М. Фрідман) [2, с. 173].

Марксистський напрям аналізує формування вартості робочої сили як основного ресурсу домогосподарства.

У вітчизняних наукових дослідженнях за часів планової економіки домогосподарство як економічна категорія практично не розглядалося, а за одиницю аналізу виступала родина. Але навіть беручи до уваги виключно її економічні характеристики, поняття «родина» і «домогосподарство» не можуть бути ототожненими, оскільки як «домогосподарства» можуть виступати не тільки родини, але й особи або групи осіб, що не є родичами. Крім того, термін «домогосподарство» не стосується безпосередньо внутрішніх, мікроекономічних сторін життєдіяльності родини – ведення домашнього господарства, розподілу домашньої праці, доходів тощо. Але в сучасній вітчизняній науковій літературі аналізують домогосподарство як суб'єкт господарських відносин.

В економічній теорії сьогодні існує декілька підходів до тлумачення терміну «домогосподарство»: обліково-статистичний, функціональний та інституційний.

Обліково-статистичний підхід розглядає домогосподарство як самостійну одиницю, що складається з одного або кількох осіб, що мають спільне місце проживання та бюджет.

Згідно з функціональним підходом домогосподарство є основним постачальником економічних ресурсів і споживачем суспільних благ. Крім того, в рамках даного підходу аналізуються заощаджувальна поведінка та виробнича функція домогосподарства, його відносини з державою.

Інституційний підхід розглядає домогосподарство як організаційну структуру, що заснована на специфічних відносинах влади та прагне до максимізації власного статку [3, с. 60].

Інституційний напрям зародився в 20-30-х роках ХХ ст. та представлений в роботах таких науковців, як Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Кларк, Дж. Коммонс, У. Мітчелл.

У 60-ті роки ХХ ст. з'явилася нова економічна теорія домашнього господарства (М. Андерсона, Г. Бекера, Е. Мінджіоні, Я. Мінсер, К. Поданьї тощо), що визначила моделі виробництва у домашньому господарстві. Даний напрям спрямований на пошуки в домашньому господарстві атрибутів виробничого процесу [1, с. 126].

З'являється розуміння, що домогосподарство є економічною одиницею, приносить прибутки і працює як окремий ринковий організм: у цієї одиниці є свої засоби виробництва, заощадження та інвестиції і загалом всі ознаки повноцінного суб'єкта ринкової економіки. Таким чином, представники цього напрямку наголошують на важливості виробничої функції домогосподарств у сучасних умовах [4, с. 309].

Методологія інституційного аналізу та інституційних змін розширена неінституціоналістами 1970-1990-х років – Р. Коузом, Д. Нортом, О. Вільямсоном. Інституційна теорія розглядала домашнє господарство як особливу форму організації, відмінну від фірми та держави (Я. Корнаї, Р. Роуз) [1, с. 123].

Сучасне трактування домогосподарства в широкому розумінні є достатньо складним, багатограним, багатоаспектним та потребує уточнення. Аналіз наукової літератури вказує на те, що існують різні підходи щодо визначення сутності домогосподарства. Зазвичай домогосподарство розглядають як економічний суб'єкт, що складається з одного і більшої кількості індивідів, які спільно здійснюються господарську діяльність і мають спільний бюджет. Слід зауважити, що сьогодні наявна підвищена увага до вивчення проблем життєдіяльності домогосподарств, що передбачає, перш за все, визначення соціально-економічної сутності категорії домогосподарства, її ознак і структурно-функціональних особливостей. Функціонування домогосподарства пов'язане зі всіма сферами життєдіяльності суспільства і тому вивчається різними науками, кожна з яких вивчає ті чи інші аспекти його життєдіяльності.

У широкому розумінні домогосподарство розглядають як економічну макросистему, яка характеризується поняттями «індивід» та «сім'я», але при цьому не тотожна їм, оскільки може складатися як з одного індивіда, так і з кількох сімей.

Натомість у вузькому розумінні домогосподарство включає в себе всю сукупність традиційних домашніх робіт по веденню господарства, таких як побутове обслуговування членів сім'ї, ведення підсобного господарства, домашнє натуральне виробництво.

С. Тютюнникова та Н. Можайкіна вважають, що домогосподарство – основна соціально-економічна одиниця відтворення людського капіталу, яка через систему спільно-роздільних відносин реалізує свій ресурсний потенціал з метою спільного ведення господарства і всестороннього розвитку особистості.

Домогосподарство приймає соціально-економічну спрямованість, оскільки передбачає розгляд сім'ї у господарському аспекті, де на перший план висуваються господарсько-економічні характеристики, економічні зв'язки, що об'єднують людей у малу групу [5, с. 28].

Домашнє господарство виступає, з одного боку, як основний суб'єкт економіки (група людей, що об'єднуються загальними завданнями, місцем проживання, бюджетом та сімейно-родинними зв'язками), а з іншого боку, – як один із суб'єктів економіки, який забезпечує її ресурсами і використовує отримані за них доходи для придбання товарів і послуг, які задовольняють матеріальні потреби людини. Для домашнього господарства характерна підтримка життєдіяльності сім'ї, використання при цьому всіх доступних ресурсів, що робить його певною мірою незалежним від нестабільного зовнішнього середовища, забезпечує збереження матеріального і соціального статусу [1, с. 126].

На думку Н. Можайкіної, достатньо часто домогосподарства розглядають як економічне, соціально-демографічне та статистичне означення сім'ї. У господарському аспекті сім'ю розглядають, перш за все, як домогосподарство. При цьому на перший план виходять господарсько-економічні характеристики, економічні зв'язки, що об'єднують людей в малу соціальну групу. Таким чином, домогосподарство набуває соціально-економічної спрямованості. Воно характеризується соціальною структурою, дохідно-майновим та розхідно-споживчим потенціалом сім'ї. Подальшого розвитку зміст поняття «домогосподарство» набуває у зв'язку з урбанізацією, зростанням соціальної мобільності та скороченням зайнятості в сільському господарстві.

На відміну від сім'ї домогосподарство може складатися як з однієї людини, яка живе самостійно, так і з кількох людей, як пов'язаних, так і не пов'язаних родинними відносинами, або ж з одних і інших. Домогосподарство може складатися з однієї або кількох сімей (подружніх пар з дітьми) чи не мати в своєму складі подружжя [6, с. 46].

Загалом домогосподарства можна поділити на сімейні, поза сімейні та суспільні. На відміну від сімейних домогосподарств, члени поза сімейних та суспільних домогосподарств не пов'язані шлюбними чи родинними відносинами. Натомість слід зазначити, що в майбутньому вони можуть трансформуватися в сімейні домогосподарства, або ж частково

виконувати їх основні функції пов'язані з відтворенням населення тощо.

С. Барсукова визначає домогосподарство як групу осіб, які проживають під одним дахом і ведуть спільне господарство, що проявляється у спільному виробництві і споживанні благ [7].

Серед основних ознак домогосподарств можна визначити: сумісне проживання та облаштування побуту, спільне ведення господарства, володіння певними ресурсами, наявність спільного бюджету, самостійність в ухваленні господарських рішень, прагнення до максимального задоволення потреб.

Домогосподарство виконує цілий ряд функцій, які відображають його роль та значимість в життєдіяльності людини та суспільства. Аналіз функцій домогосподарств дозволяє найбільш повно аналізувати особливості та структуру зовнішніх соціально-економічних відносин, що впливають на формування взаємовідносин між членами домогосподарства. Основною цільовою функцією домогосподарства є відтворення людського потенціалу, на відміну від сім'ї – основною функцією якої є відтворення людини.

Також доцільно виділяти специфічні та неспецифічні функції домогосподарства. Функціональний аналіз специфічних і неспецифічних функцій сім'ї та домогосподарства вказує на тісний взаємозв'язок між ними. При цьому функції сім'ї та домогосподарства частково повторюються та взаємодоповнюють одні одних.

Специфічні функції впливають з сутності домогосподарства. До них можна віднести: виробничу, постачальну, ощадну та споживчу функції. Виконання домогосподарством даних функцій виступає основою відтворення і реалізації людського капіталу та відображають історичний характер внутрішніх і зовнішніх економічних відносин. Сім'я в свою чергу виконує дещо інші специфічні функції, серед них: репродуктивна, екзистенціальна та соціалізація.

Домогосподарство може виконувати також неспецифічні функції, зумовлені певними історичними умовами. Неспецифічні функції домогосподарств: репродуктивна, соціалізація, рекреація та інші створюють фізіологічну основу людського потенціалу, його формування і збереження. Натомість до неспецифічних функцій сім'ї належить господарсько-побутова, виробнича, споживча, рекреаційна тощо [6, с. 47].

Можна визначити три основні аспекти, що вказують на особливу значимість функціональної ролі домогосподарств у економічній системі суспільства.

По-перше, домогосподарство формує попит на основні економічні ресурси, забезпечуючи їх відтворювання і формування доходів власників факторів виробництва.

По-друге, споживчий ринок формує певну частку обсягу пропонування на грошовому ринку, що, у свою чергу, створює матеріальну основу інвестиційних процесів. Оскільки, із доходу домогосподарств, певна частина потрапляє у заощадження, а інша – йде на споживання.

По-третє, якщо розглядати механізм формування сукупного попиту, то можна констатувати той факт, що імпульсом до розвитку інвестиційного попиту є саме споживання. Споживчий попит створює внутрішній спонукальний мотив виробництва [8, с. 207-208].

В сучасних соціально-економічних умовах істотно підвищилась функціональна роль домашніх господарств у відтворенні населення і людського капіталу, їх значення як найбільш стабільного і здатного до адаптації економічного суб'єкта суспільства, який може забезпечити його виживання в транзитивній економіці, пом'якшити наслідки системної кризи.

Домашнє господарство є одним із трьох економічних суб'єктів і являє собою:

- адаптивну економіку, що забезпечує виживання населення в складних соціально-економічних умовах;
- екстраполяру економіку, що характеризується максимальним ступенем збереження традицій;
- ірраціональну економіку, де значною мірою порушується принцип субстантивної раціональності homo economicus [1, с. 124].

Таким чином, домогосподарство є основою соціально-економічною одиницею відтворення та реалізації людського потенціалу, шляхом цілісної життєдіяльності, що забезпечується одним чи кількома індивідами, що спільно проживають і на основі спільно-роздільних відносин, ведуть спільне господарство [6, с. 48].

Домогосподарства класифікують відповідно до участі в економічному обміні, поділяючи на:

- активні – домогосподарства, що отримують доходи у вигляді винагороди за результати праці та від того, що здійснюють підприємницьку діяльність чи само зайнятості;
- стандартні – домогосподарства, основним видом доходів яких є винагорода за результатами праці їх членів;
- пасивні – основним видом доходів таких домогосподарств є пенсії, допомоги та інші

соціальні трансферти, або ж ведення натурального господарства.

Залежно від типу і характеру населеного пункту в якому проживає домогосподарство (велике місто, селище міського типу, село) їх поділяють на міські та сільські [9, с. 243].

Натомість, як зазначає О. Зухба, зі зміною соціально-економічного порядку організації суспільного життя змінюється й місце домогосподарства. Об'єктивне ускладнення соціально-економічної системи призводить до розвитку і зміни наукових моделей. Тому дослідження домогосподарства має базуватися на комплексному методологічному підході, який охоплює різні теоретичні концепції. Це визначає можливість дослідження особливостей функціонування домогосподарства в різних господарських системах як складного соціально-економічного феномену, пояснити зміну його ролі. Зокрема, розуміння домогосподарства як системоутворюючого інституту, що здійснює раціональний вибір виходячи з власних інтересів, дозволяє визначити інституційну систему як похідну від економічних рішень домогосподарств. З іншого боку, домогосподарство є особливим економічним суб'єктом, який функціонує протягом всієї історії людства, тому його діяльність доцільно вивчати за допомогою теорій нелінійного розвитку [10, с. 51].

Таким чином, роль домогосподарств в сучасних соціально-економічних умовах

є значною та визначається такими моментами:

- домогосподарства забезпечують необхідний рівень споживчого попиту, без якого неможливо функціонування ринкового механізму;

- заощадження домогосподарств виступають джерелом нагромадження та інвестицій, що достатньо важливе в умовах економіки, що розвивається;

- домогосподарства – це суб'єкти пропозиції на ринку факторів виробництва (праці, підприємницьких здібностей тощо);

- саме домогосподарства виступають основою для отримання виробництва і реалізації людського капіталу;

- можливість домогосподарств налагоджувати сімейний бізнес сприяє не лише зростанню матеріального благополуччя, але й розвитку ринкової економіки загалом.

Висновки. У сучасному суспільстві домогосподарство доцільно розглядати як особливу мікрорівневу господарську систему, яка характеризується не лише соціально-економічним потенціалом, а також певною функціональною структурою, господарсько-економічною та споживчою поведінкою. Воно є основною соціально-економічною одиницею відтворення та реалізації людського потенціалу, шляхом життєдіяльності однієї чи кількох осіб, які спільно проживають та здійснюють спільне ведення домашнього господарства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болотіна Є. Методологія інституціонального аналізу поведінки домашніх господарств / Є.Болотіна // Галицький економічний вісник – 2012. – № 2(35). – С. 123-130.
2. Максименко А.О. Соціологічний погляд на споживчі практики представників українських домогосподарств / А.О. Максименко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – С. 172-176.
3. Жулавський А.Ю. Домогосподарство в системі еколого-економічних відносин / А.Ю. Жулавський, О.О. Каленська // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2009. – № 2. – С. 59-63.
4. Кузик О. Аналіз поведінки домогосподарств у сучасних економічних теоріях / О. Кузик // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2009. – № 41. – С. 308-314.
5. Тютюнникова С.В. Домохозяйство как субъект рыночной трансформации: [монография] / С.В. Тютюнникова, Н.В. Можайкина. – Полтава: СКАЙТЕК, 2010. – 156 с.
6. Можайкина Н.В. Социально-экономическая сущность категории домохозяйства / Н.В. Можайкина // Вісник міжнародного слов'янського університету: Український науково-теоретичний журнал – Харків, 2008. – Т. 11. – № 1. – С. 45-49.
7. Барсукова С.Ю. Сущность и функции домашней экономики, способы измерения домашнего труда: [электронный ресурс] / С.Ю. Барсукова // Социологические исследования. – 2003. – № 12. – С. 21-31. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/816/153/1217/003.BARSAUKOVA.pdf>
8. Кучеренко Є.В. Поведінка домогосподарства на споживчому ринку / Є.В. Кучеренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – № 4(12). – С. 205-211.
9. Мостенець С.В. Домогосподарство як домінуючий інститут розвитку держави / С.В. Мостенець // Наукові записки. Серія «Економічна». – 2011. – Вип. 17. – С. 240-245.
10. Зухба О.М. Домогосподарство в різних типах економічного порядку: еволюція теоретичних моделей / О.М. Зухба // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3(33). – С. 48-53.